

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРЯМИХ МЕТОДІВ ГЕОДИНАМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКОГО ЩИТА І ЗАКАРПАТТЯ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з науковими і практичними завданнями

Завдяки проведенню систематичних комплексних ландшафтних, геохімічних, геофізичних досліджень на території південної частини Полісся, яка охоплювала Ірпінь-Буча-Ворзельську рекреаційну зону (ІБВРЗ) у 1995–2003 рр. (у геологічному відношенні це Росинсько-Тикицький геоблок Українського щита (УЩ)), а також Передкарпаття (1995–2000 рр.) була розроблена раціональна методика екогеофізичних досліджень. Ця методика була застосована у 2007 році на Закарпатському геодинамічному полігоні (зона зчленування Складчастих Карпат і Закарпатського прогину). Ці дослідження показали ефективність застосованих методів щодо виділення геодинамічних зон. Стаття присвячена порівнянню результатів цих досліджень у різних геологічних ситуаціях і тектонічних режимах.

Аналіз досліджень і публікацій, присвячених вирішенню цієї проблеми

Ефективність методу структурно-геодинамічного картування (СГДК) щодо встановлення просторових характеристик геодинамічних зон ґрунтується на особливостях процесів, які відбуваються в цих зонах та стану гірських порід у них. Аномально напружений стан порід, різноманітні деформаційні зміни, дезінтеграція, локальні зміни літологічного складу відповідно спричиняють зміну фізичних властивостей і фізичних полів. Тому, як і справедливо було вказано у [1–3], геофізичні методи (гравітаційні, магнітні та ін.) дають змогу відшукувати границі блоків гірських порід, встановлювати їхні просторові характеристики тощо. Це положення було покладено авторами в основу геофізичного комплексу [4, 5], який довів свою успішність щодо оконтурення геодинамічних зон у межах глибокопохованих ділянок фундаменту.

Досить вагоме місце в цих дослідженнях займають еманайні і газові методи, з огляду на підвищене газовиділення геодинамічних зон, особливо в періоди тектонічної активності [1]. Застосування еманайних методів у комплексі із СГДК дає змогу ефективно розв'язувати геолого-технічні задачі. Як приклад можна навести геодинамічні дослідження на Ангренському буровугільному родовищі (Узбекистан) [6], де подібним комплексом досліджувалися площі підземної газифікації вугілля, і за від'ємними аномаліями торону і максимумами

радон-торонового відношення в атмогеохімічному полі було виявлено положення геодинамічних зон на цій площі.

У межах Українського щита (Кальміуська зона розломів та зона зчленування Донбасу з Приазовським блоком УЩ) спосіб СГДК-А у комплексі з газовим зніманням широко використовувався при пошукових роботах на флюорит [7]; вивчення неотектонічної активності і проникності тріщинних структур гранітного масиву Кам'яні Могили [8] за допомогою детального дешифрування крупномасштабних структур з подальшим завірянням СГДК-А і газовим зніманням на CO_2 .

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

На основі теоретичних розробок «геотектонічних ґраток» Г.Л. Поспелова, у роботі [6] для ряду тріщинних структур встановлена їх полімасштабність, що означає співіснування самостійних ґраток тріщинуватості з різним кроком між тріщинними зонами і тріщинами – від десятків і сотень кілометрів до декількох метрів. Тому існує потреба встановлення, бажано у кількісних оцінках, спільності чи інваріантності полімасштабності тріщинних (тектонічних) структур у різних геолого-тектонічних обстановках (УЩ, Закарпаття).

На основі результатів досліджень [7] була запропонована модель відносного контролю глибинними геодинамічними структурами місць виносу рудних розчинів, які, до того ж, формують зони дроблення і тріщинуватості в осадовій товщі, котрі є сприятливим чинником для міграції розчинів. Петромагнітний вигляд порід цих зон, кількісні і якісні характеристики мінералів-носіїв магнетизму, особливості геомагнітного поля, а також тип і інтенсивність еманайних проявів є важливими аспектами при геодинамічних дослідженнях, чому і буде приділено особлива увага.

Методика досліджень

Основою розробленого комплексу є метод структурно-геодинамічного картування – азимутальний варіант (СГДК-А), який забезпечує виявлення азимутальних неоднорідностей електричних властивостей порід фундаменту і дає змогу визначити і проаналізувати динаміку осей зон неоднорідностей. Метод СГДК-А ґрунтується на безпосередній реєстрації збурення електричного поля, спричиненого різноманітними ефектами, у тому числі під час підготовки геодинамічних явищ

[2, 3], тому ми можемо спостерігати відмінності у фігурах анізотропії електропровідності в енергоактивних зонах порівняно з фоновими умовами. Для спокійних, незбурених ділянок земної поверхні характерна чотирипроменева астероїда 12-канальної азимутальної форми електропровідності, де напрямки променів астероїди, як правило, збігаються з широтними і меридіональними азимутами. Під впливом динамічних чинників – тектонічних, фізико-хімічних, потоків підземних вод, різноманітних техногенних чинників – відбувається деформації розподілу електропровідності в азимутальній площині, за формою якої можливо встановити простягання геодинамічної зони, азимут і кут падіння [2]. Отже, встановлена методом СГДК-А анізотропія електричних властивостей порід передає наявність мікротреморів, зміну фізичних властивостей і електромагнітних характеристик у приповерхневому шарі і відображає пов'язаність геодинамічних зон з тектонікою [2, 3].

За результатами дослідно-методичних робіт на геоекологічному полігоні «Бучанський» ІБВРЗ (УЩ), для впевненої фіксації геодинамічних зон, крок спостережень на геофізичному профілі необхідно вибирати в межах 1/10–1/15 від ширини геодинамічної зони, яка встановлюється. Щоправда, при цьому будуть фіксуватися дрібні, локальні неоднорідності неглибинної природи (зсуви, мікро-зсуви, дренажні системи, трубопроводи, кабелі тощо), тому у цьому випадку необхідно проводити ретельний перебір аномалій СГДК-А на предмет виявлення геодинамічних зон глибинного походження. Для цього варто залучати різноманітні способи вивчення ландшафтно-геоморфологічної будови досліджуваної території. Так, при роботах на ГЕК «Бучанський» методом СГДК-А було встановлено декілька систем геодинамічних зон, які тією чи іншою мірою корелювалися із геоморфологічними умовами (рис. 1): перша система була добре виражена в рельєфі і приурочена до найнижчих місць рельєфу; друга – досить чітко простежувалася за осями яружно-балочної системи; третя система не мала явного зв'язку з геоморфологією чи гідрографічним рисунком. Отже, за ландшафтно-геоморфологічними особливостями території можна встановити основні риси поверхні фундаменту у зв'язку з характером та інтенсивністю перебігу неотектонічних процесів, блокової будови фундаменту тощо.

Супровідний емансійний метод при цих дослідженнях забезпечує вимірювання питомої активності радону і торону у зв'язку з розподілом їх носіїв та їх динамікою.

Крім цих методів бажано використовувати і метод мікроелектрозондування (МЕЗ). Дані МЕЗ

дають змогу встановлювати морфологію і простягання зон порушень верхньої частини розрізу (ВЧР) як резонаторної області геодинамічних глибинних процесів та мікротреморів.

Основна частина

Характерними геологічними особливостями порівнюваних об'єктів є такі. За ландшафтно-геоморфологічними ознаками ІБВРЗ (УЩ) має успадкованість у рельєфі поверхні осадового чохла блокової структури фундаменту з його характерною мозаїчною структурою поверхневих відкладів. Глибина до корінних порід фундаменту становить близько 200 м. Структури фундаменту, що складені дислокованими докембрійськими породами, представлені різновіковими різноформаційними утвореннями, перетинаються розломами північно-західного, субширотного і субмеридіонального напрямків [9]. З останнім пов'язана широка зона катаклизмованих порід, що поширена на схід від м. Ірпінь. Верхній структурний поверх складений морськими осадовими породами мезозою (глибина залягання 100–200 м без виходу на денну поверхню) і континентальними утвореннями палеогену, неогену та антропогену.

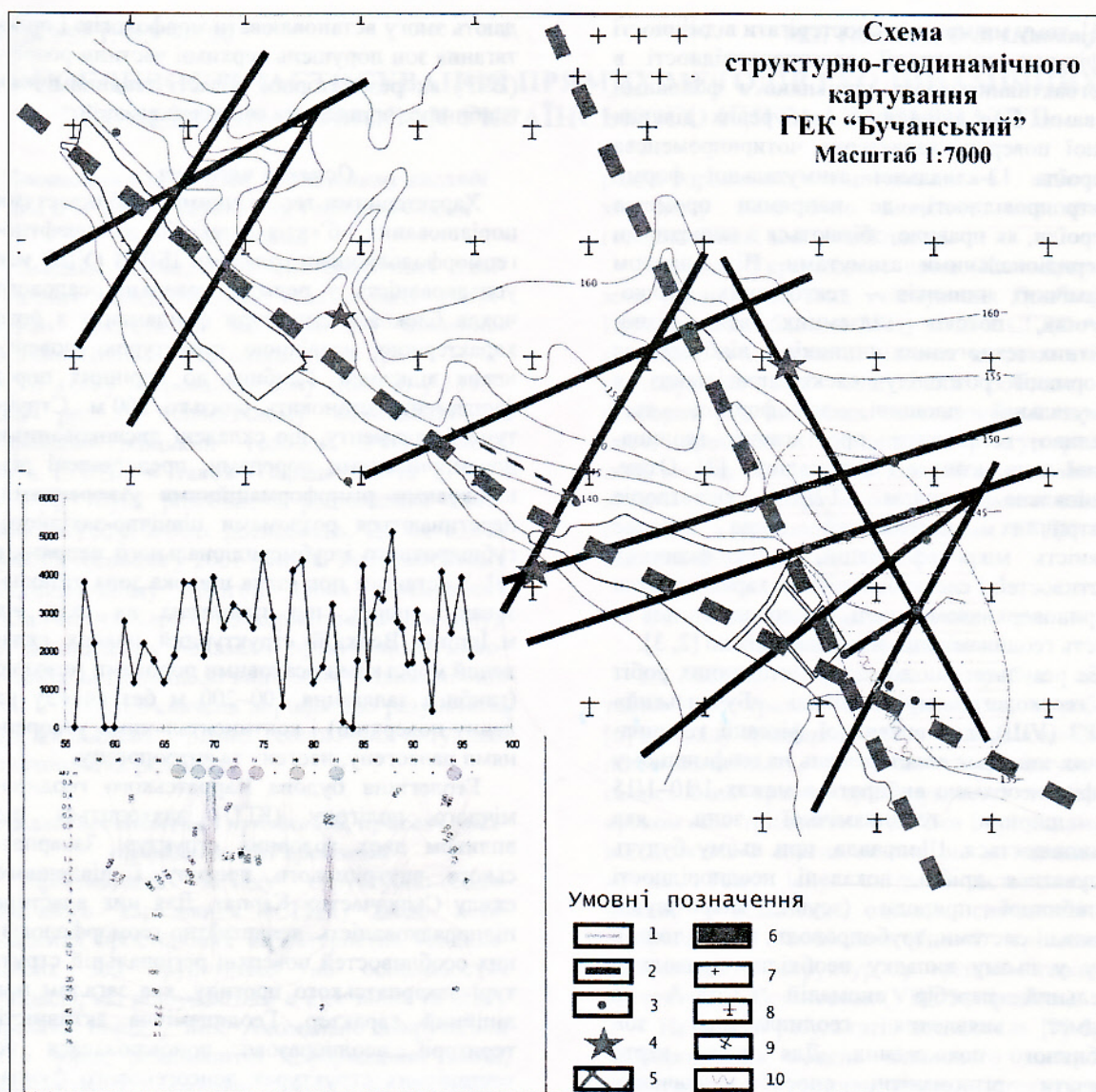
Геологічна будова Карпатського геодинамічного полігону (КГП) знаходиться під впливом двох головних структур: Закарпатського внутрішнього прогину і південного схилу Складчастих Карпат. Для них властива підпорядкованість ландшафтно-геоморфологічних особливостей поверхні регіональній структурі Закарпатського прогину, яка загалом має лінійний характер. Геодинамічна активність території неодноразово поновлювалася по тектонічних структурах донеогенового фундаменту і зумовлена переважно поведінкою Закарпатського глибинного розлому як основного енергетичного джерела тектонічних рухів.

З порівняльного аналізу отриманих даних випливають такі висновки.

1) *Простежується успадкованість у рельєфі тектонічних структур фундаменту.* Усім типам геодинамічних зон, встановлених СГДК, від-повідають (у першому наближенні) тектонічні структури фундаменту. Для ІБВРЗ – геодинамічні зони фіксуються у рельєфі осями простягань і перетинів гідрографічної і яружно-балочної систем; для КГП будова донеогенового фундаменту характеризується наявністю великих поздовжніх і поперечних диз'юнктивних порушень вертикального і субвертикального падіння; поперечні порушення іноді мають вигляд скидів-зсувів [10]);

2) *Щільність виділених аномалій СГДК на профілі чітко визначає положення головних тектонічних структур, а векторний аналіз показує напрямок їх простягання і падіння.*

Рис. 1. Схема проведення комплексного геофізичного моніторингу на території ГЕК «Бучанський» ІБВРЗ:

1 – ізолінії висот, 2 – геодинамічні зони СГДК-А, 3 – аномалії СГДК-А, 4 – аномальні радонопрояви, 5 – ділянки з підвищено-фоновими концентраціями радону у ґрунтовому повітрі, 6 – тектонічні порушення, 7 – поле розвитку гранодіоритів росинсько-тікицької серії, 8 – поле розвитку гранітів біотитових і плагіогранітів юр'ївського комплексу, 9 – поле розвитку діоритів звенигородського комплексу, 10 – профіль «26», що винесений на діаграму МЕЗ (зверху – еманційний профіль, знизу – ізолінії питомого електричного опору ВЧР, сірі кружечки – аномальні вмісти радону у ґрунтовому повітрі)

Досить часто встановлюється наявність двох генерацій геодинамічних зон. У межах ІБВРЗ ортогональне розташування двох типів геодинамічних зон фіксує міжблокові границі і зони кристалічного фундаменту. Для КГП виділені геодинамічні зони двох генерацій є проявами різної за часом і характером діяльності розривної тектоніки – початкової стадії інтенсивного занурення прогину з утворенням зон дроблення, поперечних розломів, та подальшого занурення з інтенсивними різноспрямованими рухами великої амплітуди

всередині прогину [11]).

3) Приуроченість еманційних аномалій до вузлів перетину осей азимутальної неоднорідності електропровідності. Аномальні концентрації радону узгоджуються з інтенсивними та активними геодинамічними зонами глибокого закладення і великими кутами падіння. Мікроблокова будова кристалічного фундаменту ділянок, спричинена поєднанням головних і другорядних геодинамічних зон (ІБВРЗ), локальні депресійні ділянки з малопроникним осадовим покривом (ЗГП) не

сприяють появі аномальних значень радону і зумовлюють розсіювання радону з формуванням підвищених фонових значень еманції.

Для КГП аномальні ділянки, виявлені методом СГДК, переважно мають мінімуми магнітного поля, які є якісним показником неоднорідності, розуцільненості, подрібленості фундаменту, розриву суцільності в покривних відкладах (рис. 2).

У ряді еманційних аномалій виявляється різна природа еманування: суттєво радонова (геодинамічні зони північно-східного простягання з кутами падіння $40-60^\circ$) та змішана –

радон-торонова (характерна для вузлів перетину геодинамічних зон декількох генерацій).

Виконане мікрорайонування ділянок досліджень ґрунтувалося на таких критеріях: по-перше, на наявності чи відсутності зв'язку між аномаліями СГДК-А та радонопроявами; по-друге, на конфігурації ореолів розсіювання радону. Основні фактори розподілу радону – просторове положення головних геодинамічних зон, наявність дрібних зон порушень, розриви суцільності кристалічного фундаменту з їх тяжінням до локальних понижень рельєфу тощо.

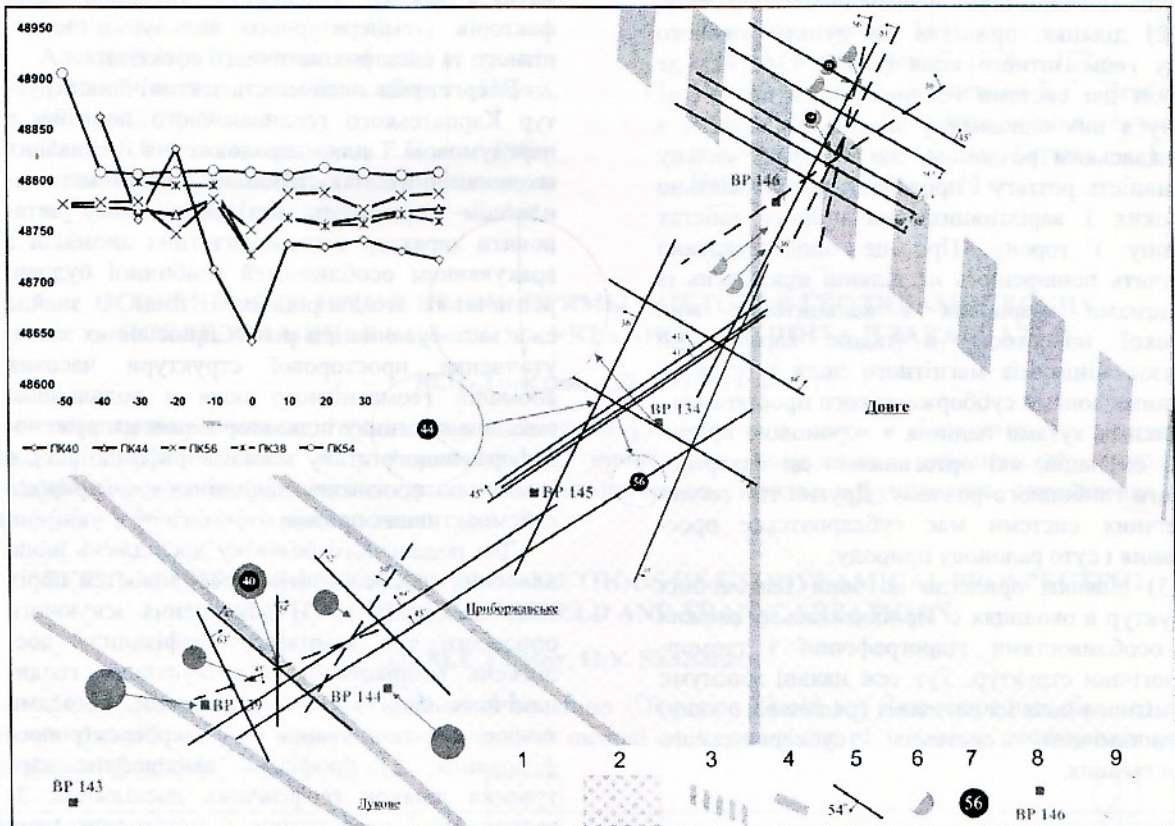

Рис. 2. Схема проведення комплексного геофізичного моніторингу на території Закарпатського геодинамічного полігону (фрагмент профілю «Довге»):

1 – Пенінська зона, 2 – Вигорлат-Гутинське вулканічне пасмо, 3 – Закарпатський глибинний розлом, 4 – тектонічні структури донеогенового фундаменту, 5 – реконструйовані за даними СГДК-А основні (суцільна лінія) та накладені (пунктирна лінія) геодинамічні зони з напрямком та кутом падіння, 6 – питома активність еманцій у ґрунтовому повітрі нижча за чутливість приладу (еманометр радону PPA-01), 7 – геофізичний пікет, де виконувалися магнітометричні спостереження, 8 – пункти вікового ходу геомагнітного поля, 9 – результати еманційних вимірювань (відносна величина кола пропорційна зареєстрованій питомій активності еманцій у ґрунтовому повітрі, біле поле – частка питомої активності еманцій радону, цеглинками – торону).

По-третє, наявність чи відсутність зон високих і підвищених градієнтів уявного електричного опору в верхній частині розрізу, які встановлюються методом мікроелектрондування. Наявність диференційованості розподілу питомого електричного опору у верхній

частині розрізу передає всю складність напруженої геодинамічної ситуації в кристалічному фундаменті (рис. 1). Як наслідок блоковості будови кристалічного фундаменту УЩ, на території ІБВРЗ комплексом методів виокремлюються дві ділянки, відмінні за тек-

тонічною будовою і геодинамічною активністю.

Попередній аналіз даних на КГП теж показує неоднорідність у будові фундаменту (рис. 2), де можна виділити три ділянки, які відрізняються за конфігурацією геодинамічних зон і характером емановиділення:

1) прилегла ділянка до зони Закарпатського глибинного розлому, яка фіксується серією геодинамічних зон із спільним субкарпатським простяганням, але контрастними напрямками падіння з близькими кутами падіння (від 45° до $57,5^\circ$), що може вказувати на неоднорідну структуру самого розлому. Для всіх геодинамічних зон характерні субфонові вмісти радону;

2) ділянка, прилегла до пункту вікового ходу геомагнітного поля (ПВХ) 134 [11], де наявні дві системи геодинамічних порушень. Одну з них однозначно можна пов'язувати з Боржавським розломом, що проявляє сильну активність розтягу і проявляється в аномально високих і варіативних еманацийних вмістах радону і торону. Про це опосередковано свідчить поширеність на ділянці відслонень із системами кварцових і кальцитових жил високої пористості, а також характерний зв'язок мінімумів магнітного поля з геодинамічними зонами субборжавського простягання і великими кутами падіння з торонною природою еманаций, які ортогональні до Закарпатського глибинного розлому. Другий тип геодинамічних системи має субкарпатське простягання і суто радонову природу;

3) ділянка, прилегла до зони тектонічних структур в околицях с. Приборжавське, схожих за особливостями гідрографічної і геоморфологічної структур. Тут теж наявні мінімуми магнітного поля на активних (радонового типу) геодинамічних системах субкарпатського простягання.

Висновки

Ефективність застосування описаного комплексу методів ґрунтується на різній інформативності введених до нього методів і залежить від задач і об'єктів досліджень. Структурно-геодинамічне картування, радонове знімання визначають глибинні джерела геодинамічної активності; тоді як МЕЗ і суто торонова природа еманаций зумовлюються поверхневими джерелами.

Для території Карпатського геодинамічного полігону своєрідне поєднання геодинамічних зон із еманацийною активністю є свідченням взаємозв'язаності системи тектонічних розломів, яка підпорядкована головній геоструктурі – Закарпатському глибинному розлому. До речі, повторні прецизійні нівелювання цього регіону встановили відмінності у швидкостях вертикальних і розтягувальних горизонтальних напружень [11], що створює диференціації у

деформаціях земної поверхні на цій території і є передумовою до підживлення активності тектонічних структур. Активні крупні геоструктури (Закарпатський, Боржавський глибинні розломи) в умовах горизонтального розтягу неодноразово поновлюють свою динаміку, створюючи або розмитий еманацийний фон, або, в областях спряження з трансформними розломами, аномальні прояви змішаної радон-торонної еманацийної природи. Активність геодинамічних зон фіксується мінімумами магнітного поля, що виникають тут внаслідок хімічних перетворень мінералів-носіїв магнетизму в породах фундаменту та низкою інших факторів (температурного впливу, п'єземагнітного та електрокінетичного ефектів).

Енергетична насиченість тектонічних структур Карпатського геодинамічного полігону є передумовою для продовження тривалих геодинамічних спостережень обраним комплексом досліджень, що дасть змогу встановити характер тектономагнітних аномалій з врахуванням особливостей глибинної будови, речовинних неоднорідностей тощо і знайде своє застосування для різних прикладних задач: уточнення просторової структури часових аномалій геомагнітного поля з подальшим виходом на оцінку індикаторів змін напружено-деформованого стану земної кори тощо [11], а також прогнозу оцінку природи сейсмаактивних проявів.

Для подальшого розвитку досліджень щодо вивчення сейсмамагнітних особливостей порід КГП доцільним є: 1) доповнення існуючого описаного тут комплексу геофізичних досліджень вибірковими (з врахуванням геодинамічних даних) спостереженнями методами мікроелектрозондування і мікроелектропрофілювання; 2) профільне ландшафтне картування ділянок геофізичних досліджень; 3) геодинамічні дослідження в моніторинговому режимі (не менш як дво-трикратні); 4) всебічне вивчення петрофізичних властивостей гірських порід, насамперед – петромагнітних.

Література

1. Басанцева М.Е., Воевода Б.И. Необходимость геодинамического картирования территорий для обеспечения устойчивого развития регионов // Збірник доповідей I Міжнародної наукової конференції аспірантів та студентів "Охорона навколишнього середовища та раціональне використання природних ресурсів". – Т. 2. – 2002. – С. 116–117.
2. Панов Б.С., Рябоштан Ю. С., Трахтамиров Е.П. и др. О новом методе структурно-геодинамических исследований // Сов. геология. – 1984. – № 1.
3. Панов Б.С., Трахтамиров Е.П. Новое в

- геолого-геофизических исследованиях. // Изв. ВУЗов. Геология и разведка. – 1993. – № 3.
4. Толстой М.И., Шабатура О.В. Онищук И.И., Бичок В.Д. Вивчення неогеодинамічних особливостей порід фундаменту за даними екогеофізичних досліджень // Екологія довкілля та безпека життєдіяльності. – 2002. – № 2. – С. 40–45.
  5. Толстой М.И., Шабатура О.В. Онищук И.И., Бичок В.Д. Неогеодинамічні особливості порід кристалічного фундаменту природного заказника “Жуків Хутір” за даними екогеофізичних досліджень // Вісник “Геологія”. – 2003. – № 25. – С. 64–68.
  6. Алехин В.И. Проблемы общей и региональной геологии. – Новосибирск: Наука, 1971. – С. 33–36.
  7. Панов Б.С., Трахтамиров Е.П., Рябоштан Ю.С., Алехин В.И. Осадочные породы и руды. – Киев: Наук. думка, 1980. – С. 101–111.
  8. Алехин В.И., Пристинская М.В., Тобиаш В.Э., Койнаш П.В. Наукові праці Донецького державного технічного університету. Серія гірничо-геологічна. – Донецьк: ДонДТУ. – 2002. – Вип. 45. – С. 107–112.
  9. Геолого-радиологическое картирование масштаба 1:100000. Отчет партии геолого-экологических исследований за 1989-1997 гг. / В.П. Дудкин, Т.М. Егорова, А.А. Ващенко, Н.В. Беспалый и др. / Титул 632189. – К.: ГГП “Севукргеология”, 1997.
  10. Геохимия, петрофизика и вопросы генезиса новейших вулканитов Советских Карпат // Под ред. проф. М.И. Толстого. – Киев: Изд. об. “Вища школа”, 1976. – 192 с.
  11. Максимчук В.Ю., Кузнецова В.Г., Вербицкий Т.З. та ін. Дослідження сучасної геодинаміки Українських Карпат. – Київ: Наук. думка, – 2005. – 256 с.

ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ПРЯМЫХ МЕТОДОВ ГЕОДИНАМИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В УСЛОВИЯХ УКРАИНСКОГО ЩИТА И ЗАКАРПАТЬЯ

М.И. Толстой, А.В. Шабатура

На примере разных геологических ситуаций (Украинского щита и Закарпатского прогиба) показаны эффективность и информативность применения комплекса геофизических методов геодинамического направления для выявления тектонических структур в фундаменте, определения их динамики и прогнозного применения.

PECULARITIES OF APPLICATION OF METHODS OF GEODYNAMICAL PROSPECTING WITHIN UKRAINIAN SHIELD AND TRANSCARPATHIAN

M.I. Tolstoy, O.V. Shabatura

On the examples of various geological situations (Ukrainian Shield and Transcarpathian flexure) are shown the efficiency of applying of geophysical method as to searching of tectonics, geodynamics and geological prognosis.